

«ПРОГРЕС» І «РЕГРЕС» В РОЗВИТКУ МІСТА ЯК СКЛАДНОЇ СИСТЕМИ

А. Мозговий¹

Анотація. Статтю присвячено виявленню особливостей витлумачення понять «прогрес» і «регрес», залежно від конкретних історичних та геопросторових умов міського розвитку. Місто розглядається як різновид складної системи, що з позицій географічної науки є суспільно-територіальною системою, котрій притаманні самоорганізація і саморозвиток. У публікації розкрито поняття «міського розвитку» та зміст основних його властивостей. Особливу увагу приділено видовій структурі міського розвитку, проілюстровано конфліктогенність міського розвитку.

Людська цивілізація, з якою ми себе асоціюємо, з моменту свого зародження і виникнення перших міст-держав Близького Сходу, завжди була міською за своєю суттю. Однак протягом тисяч років її існування ще не було такого історичного етапу, коли міста відігравали б більшу роль в розвитку цивілізації, ніж сьогодні. Усі сфери життя й діяльності людського суспільства чутливі нині до безпосереднього і визначального впливу міст. Зосередження в них політичної, економічної та культурної складових функціонування сучасного суспільства перетворює міста в «каркас території», «центри дифузії інновацій», «полюси соціально-економічного зростання» і т.п.

Перебуваючи в «зеніті» свого впливу на розвиток людства, часто виповнюючи собою майже увесь смисловий простір поняття «цивілізація», міста підтверджують своє виняткове значення в майбутньому. Сьогодні міські спільноти наділені здатністю і правом визначати образи майбутнього. Швидше за все, таке право залишиться за містами до останнього дня існування нашої цивілізації.

Очевидно, що міста є основною формою осілого розселення. Нині можна говорити, якщо триватимуть тенденції сьогодення, про поступове «витіснення» містами інших форм розселення (рурального і непостійного) з територіальної організації суспільства. Причому це підтверджується не тільки виходячи з вищевикладених суджень, але і, з недавнього часу, статистично. Так, за даними Фонду народонаселення ООН (UNFPA) [7], від 2008 р. більшість населення нашої планети проживає в містах. Це сталося вперше в історії людства і на наших очах.

Очевидним є те, що за своєю природою та характером функціонування місто має системний характер. Серед численних ознак складної системи в науковій літературі найчастіше згадуються відкритість такої системи,

---

¹ Інститут географії НАН України

її здатність до саморозвитку та самоорганізації. Усі ці риси притаманні системі міста: по-перше, місто завжди було і є відкритою системою, фактично «системою в системі» — в системі поселень; по-друге, будь-якому місту властиві саморозвиток й самоорганізація, т. я. саморозвиток закладено в самій сутності міста. Місто як «рушій прогресу» не можна уявити статичним, воно має розвиватись, розвиваючи прилеглі території. Саморозвиток конкретного міста зумовлюється як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми впливами, котрі можна розглядати як прояви саморозвитку систем поселень, радше, систем розселення вищого рівня (регіональних, національних). Тому дуже важко дослідити процеси і визначити напрямки розвитку міста, чи навіть категорії міст, не врахувавши системності їх існування

Крім того, місто зі складними системами споріднює його структурна, функціональна та динамічна складність, що зумовлено значною концентрацією об'єктів, котрі взаємодіють на обмеженій території. Проте, на різних етапах розвитку суспільства характер взаємодії між об'єктами може бути різним. Динамізм функціонування міста зокрема проявляється: в рухах потоків населення з приміської зони до місць роботи вранці, і відтоці населення ввечері (маятникова міграція); в активному переміщенні власне міських жителів протягом дня, в пов'язаних з цим піках транспортної напруженості; в ритміці роботи виробництв та установ, або в безперервності їх роботи; в цілодобовості життєзабезпечення міста (водо- та енергопостачання, сміттєвивезення та ін.). Розвиток міста, як наслідок динамізму функціонування, проявляється також у постійному будівництві, переплануванні вулиць, прокладанні нових комунікацій та адаптації міського середовища до нових умов в цілому.

Географія як наука-інтегратор має неабиякий методичний апарат для дослідження міської системи. Нині у вітчизняній суспільній географії в якості загального означення системних об'єктів найчастіше використовується поняття «суспільно-територіальна система», що об'єднує виробничі, соціальні, населенські або природні елементи. При дослідженні окремих елементів суспільно-територіальної системи на перший план виступають їхні функції. Подібні утворення мають свою систематику і, таким чином, «конкретними типами суспільно-територіальних систем є виробничо-територіальні комплекси і системи, територіальні системи розселення, територіальні рекреаційні системи, транспортні системи регіонів, міста» [8].

Територія як просторова передумова цивілізаційних процесів є базовою категорією географічної науки. Як природно-територіальні, так і суспільно-територіальні системи не можливі поза «місцем». Територіальність є однією з найважливіших ознак подібних утворень. Хоча сучасні міста переважно лишаяються, радше, дискретною формою територіальної організації суспільства, однак вони теж складаються з окремих територіальних частин (підсистем), а також є територіальними складовими масштабніших географічних об'єктів. Елементом суспільно-територіальної системи міста притаманні такі територіальні параметри, як різний ступінь доступності, територіальна конфігурація, територіальна концентрація та ін. Вочевидь, що згадані територіальні параметри істотно впливають на розвиток конкретного міського поселення.

Отже, спираючись на вищевикладене, спробуймо окреслити основні особливості міського розвитку. Виходячи з загальнонаукового сучасного уявлення про розвиток [16], під міським розвитком ми розуміємо незворотні, закономірні й спрямовані зміни суспільно-територіальної організації міського простору. Цей процес супроводжується постійною трансформацією поселенської мережі з переміщенням населення в міста з істотною зміною способу його життя. Принагідно розглянемо більш ретельно кожну з питомих рис міського розвитку.

Так, незворотність змін характеризує функціонування міської системи, тобто циклічну і динамічну роботу функцій міста. Набір функцій міста, на нашу думку, відповідно до логіки розвитку, повинен проходити стадії від комплексу до системи. Наукове пояснення незворотності як риси міського розвитку має певні застереження. З історичної географії достеменно відомо є маса прикладів «перетворення» міських поселень на сільські, тобто прикладів деградації міського середовища і це може свідчити, на перший погляд, про певну «зворотність» міського розвитку. Хибність такого пояснення полягає в тому, що перехід населеного пункту з категорії «міст» до категорії «сіл» свідчить, насправді, не про зворотність розвитку, а, навпаки, підтверджує його — розвитку — незворотність. Адже розвитку міста, як і будь-якої складної територіальної системи, є властивою еволюційна стадійність: міста зароджуються, зростають, досягають розквіту, занепадають й, з рештою, зникають. Тобто перетворення міста на село є констатацією «смерті» міста. Так сталося, наприклад, з другим за чисельністю населення містом Римської імперії — Антиохією, зі славетним італійським містом Адрією, на честь котрого названо ціле море, або ж з колишньою столицею держави білих хорватів, що тепер село Стільське Львівської області. При цьому населений пункт «за інерцією» може ще деякий час зберігати за собою адміністративний статус міста, хоча його мешканці вже поколіннями ведуть руральний спосіб життя. Ця проблема — якісного розмежування міського і сільського середовищ — лишається ще доволі слабко розкритою в сучасній науці.

Друга питома риса міського розвитку — спрямованість змін суспільно-територіальної системи міста визначає єдність розвитку міста, що надає йому рис внутрішньої взаємозалежності — траєкторії міського розвитку. Напрямок змін суспільно-територіальної системи міста, як правило, пов'язаний з ускладненням структури його господарства, збільшенням масштабів його економічного, соціального та екологічного впливу на прилеглу територію, появою нових елементів і функцій структури.

Саме в зв'язку з простеженням спрямованості розвитку певного міста найчастіше можна зіткнутись з оцінками судженнями окремих фахівців та громадськості щодо розвитку міста, йдеться про основні його тенденції — прогрес і регрес. Прогресивний розвиток міст, тобто напрям розвитку від «гіршого» до «кращого», досить тривалий історичний час був «наріжним каменем» міського управління й міської політики в Європі. Через європейський універсалізм загальна теорія прогресу і прогресивності міста була поширена на глобальному рівні. Проте з другої половини ХХ ст., коли негативні наслідки урбанізації, індустріалізації, технізації та інтернаціоналізації світового господарства стали очевидними, теорія прогресу стала

піддаватись жорсткій критиці з боку громадськості. Нині «прогресивність» всього міського не є вже такою беззаперечною.

Третя питома риса міського розвитку — закономірність змін суспільно-територіальної системи міста передбачає суттєвий і постійно повторюваний взаємозв'язок елементів міської системи, визначальних етапів і форм процесу міського розвитку. Можна виділити загальні й одиничні, тобто універсальні та специфічні закономірності міського розвитку. Але це предмет окремого дослідження. Вважаємо, що закономірність є тією властивістю міського розвитку, що різнить його зі змінами катастрофічного характеру.

Очевидно, що навіть вичерпна характеристика окремих властивостей міського простору не створить наукової картини його розвитку. Вочевидь, процес міського розвитку має свою систематику, тобто певну видову структуру. При більш наближеному розгляді цього питання, ясно проступають, принаймні, чотири види міського розвитку, а саме: територіальний розвиток, демографічний розвиток, соціально-економічний розвиток та функціональний розвиток.

Територіальний розвиток міста проявляється в територіальній експансії міської забудови і комунікацій на прилеглу місцевість. Якщо античне чи середньовічне міське середовище обмежувалось оборонними мурами й рідко «вишлескувалось» за їхній периметр, то територіальне зростання сучасних міст є безпрецедентним в людській історії. Згадаймо хоча б недавні зміни адміністративних меж Москви, коли площа цього міста зросла майже втричі.

Територіальна експансія міст є часто невиправданою, особливо пост-соціалістичних, адже досі «значні площі центральної частини міст зайняті землями промисловості, оборони, енергетики, а також садибною забудовою, що інвестиційно не виправдано» [9].

Демографічний «прогрес» міста проявляється, в першу чергу, в зростанні чисельності його населення. Оптимальної чисельності населення міста не існує, хоча не так давно науковцями робилися спроби її встановити. Очевидним є те, що число міських мешканців дуже швидко долає «раціонально встановлені» і «науково обґрунтовані межі», а геодемографічні процеси відбуваються за своїми законами. Хоча деяким державам вдається адміністративними методами регулювати чисельність міського населення (КНДР, КНР, колишній СРСР), проте це потребує встановлення тоталітарного політичного режиму і суперечить правам людини.

Негативними наслідками демографічного «прогресу» є такі явища як лжеурбанізація та прихована урбанізація. Суть котрих полягає в нерегульованій і неконтрольованій масовій міграції сільських мешканців до міст. Це населення прагне покращення якості життя, але не забезпечується в місті а ні належними умовами проживання, а ні гідною оплатою праці, а ні соціальним гарантіями. Це призводить до маргіналізації та криміналізації цілих районів і передмість, неінтегрованості й соціальної замкненості таких спільнот.

«Прогресивний» соціально-економічний розвиток міста знаходить свій прояв в зростанні кількісних показників, що нерідко призводить до погіршення екологічних властивостей комплексів природи. Саме наслідки економічного і технічного прогресу призвели до глобальних проблем людства.

Зазначимо, що нині «існуючому протиріччю між економічним зростанням і збереженням біосфери, що забезпечує виживання людства, немає розв'язання» [14 с. 11].

Прискорений соціально-економічний розвиток міст, порівняно з руральними просторами, найчастіше пов'язують з такою його властивістю як урбаністична концентрація. У свою чергу, урбаністична концентрація — це фундаментальна ознака міста, що полягає в значній щільності різноманітних об'єктів і видів діяльності на обмеженій території.

Урбаністична концентрація характеризує місто як середовище життя людей і місце концентрації різноманітних, видів діяльності, що постійно диверсифікуються. Ці види життєдіяльності знаходяться у постійному взаєморозвитку та взаємозалежності. З іншого боку, в близькому сусідстві знаходяться об'єкти, що нарізно тяжіють міста, але є несумісними. Наприклад, перевантаження міського простору об'єктами промисловості, що завжди призводить до погіршення екологічної ситуації і, відповідно якості життя населення. Територіальна концентрація дає можливість отримати значний економічний ефект, проте нерозривно пов'язана з цілим рядом побічних негативних наслідків і факторами ризику для людини, серед яких: «надмірна кількість мешканців і рівень концентрації населення; розміщення населення, яке підпадає під загрозу бути в зоні ураження; а також насиченість міста елементами техногенної інфраструктури (промислові та житлові споруди, системи транспорту та комунікацій)» [3, с. 89].

На нашу думку, найбільш коректними індикаторами соціально-економічного «прогресу» міського розвитку є параметри якості життя містян. Саме через комплексне дослідження категорії якості життя населення розкриваються для розуміння такі поняття як спосіб життя, рівень життя та стиль життя мешканців населеного пункту [2]. Динаміка якості життя мешканців є головним індикатором соціально-економічного розвитку міста і, одночасно, передумовою його перспективного розвитку, що зумовлює «привабливість» певного міста для праці та проживання.

Функціональний розвиток міста проявляється в перманентній трансформації його функціональної структури та розширенні спектру виконуваних функцій. Виходячи з цього, «прогрес» функціонального розвитку уявляється як розширення переліку виконуваних містом функцій, відповідно «регрес» — розвиток в бік монофункціональності.

До переліку основних функцій, що формують «обличчя» міста як територіального локусу людської культури, на нашу думку, належать: виробнича, адміністративно-управлінська, комплексна соціальна функція (вміщує культурно-освітню, охорони здоров'я, комунально-господарську та ін.), торговельно-розподільча, транспортна, рекреаційна та природоохоронна. Цей приблизний перелік міських функцій, на нашу думку, відображає основні сфери життєдіяльності містян та сутнісно розкриває особливості міського середовища — середовища цивілізаційного поступу. Кожна з міських функцій є багатоваріантною за формою та інтенсивністю свого прояву, однак, в різних природних та суспільних умовах зміст їх лишається незмінним.

Місто не може існувати без свого оточення. Воно пов'язане з ним, використовує ресурси оточуючого району, покликане обслуговувати цей

район, а для цього його функціональна структура повинна бути розвинутою. Отже, багатофункціональність — це не просто ознака, це призначення міста.

Принадгідно зазначимо, що потенціал міського розвитку — це сукупність наявних можливостей використання елементів цілісної суспільно-територіальної системи населеного пункту для потреб територіального, демографічного, функціонального та соціально-економічного розвитку міста. Структура потенціалу міського розвитку може включати наступні основні елементи:

Потенціал суспільно-географічного положення міста — це сукупність можливостей впливу положення міста в географічному просторі на його розвиток. Цей вплив може бути розкрито застосуванням, скажімо, порівняльно-географічного методу при вивченні таких властивостей суспільно-географічного положення міста як доступність, детермінованість і потенційність. Не варто забувати про те, що потенціал суспільно-географічного положення міста окрім чинників суспільного походження, безпосередньо пов'язаний з його знаходженням в певній фізико-географічній ландшафтній зоні, умовами висотної поясності, кліматичними умовами, водозабезпеченістю і екологічною ситуацією і т.д.

Людський потенціал міста — це кількість і якість людських ресурсів з урахуванням можливостей їх кількісного і якісного зростання та використання при виконанні певних його функцій. Тенденції динаміки народонаселення визначають чисельність людських і трудових ресурсів, його соціальний склад, зайнятість, що, у свою чергу, впливає на соціально-економічний розвиток.

Інфраструктурний потенціал можна визначити як сукупність можливих і перспективних елементів виробничої, соціальної та екологічної інфраструктури, які використовуються або можуть бути використані у виробництві та спрямовані на підвищення продуктивності суспільної праці і якості життя населення.

Інформаційний потенціал міста — це наявні і ті, що підлягають мобілізації обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій для створення власних, а також збору, накопичення, обробки та використання різних форм інформації для задоволення відповідних потреб міської громади.

Природно, що представлена вище структура потенціалу міського розвитку не є вичерпною і вимагає подальшого наукового вивчення.

Повертаючись до проблеми «прогресу» і «регресу» в міському розвитку зазначимо, що найбільші сподівання на майбутній прогресивний розвиток людства покладаються нині на реалізацію концепції сталого збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку. Дослідження проблем сталого розвитку населених пунктів, особливо міст, є нині одним із стрижневих напрямів наукового обґрунтування планетарної концепції сталого розвитку.

З одного боку, стійкість розвитку населених пунктів часто виступає однією з провідних тем при обговоренні в наукових колах можливостей глобального переходу сучасної цивілізації до моделі сталого розвитку. Сьогодні не уявляється можливим ведення професійної дискусії з проблематики

сталого розвитку без участі фахівців-урбаністів. Концепція сталого розвитку населених пунктів розвинулася в самостійну галузь, як теоретичної, так і прикладної спрямованості, що сприймається нині науковою громадськістю як природна і невід'ємна частина парадигми сталого економічного, соціального та екологічного розвитку нашої планети.

Заради справедливості також зауважимо, що концепція сталого розвитку населених пунктів не завжди посідала те гідне місце серед різних аспектів сталого розвитку, яке належить їй сьогодні. Зі Стокгольмського саміту 1972 і аж до Хабітат II в 1996 р. питання сталого розвитку населених пунктів перебували на периферії уваги міжнародної наукової громадськості. Хоча сприянню сталому розвитку населених пунктів у «Порядку денному на XXI століття» присвячено окремий розділ [12], однак цей документ не містить визначення цього поняття і присвячений переважно питанням ефективного управління і планування розвитком населених пунктів. Більше того, «Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку» [11] як і «План виконання рішень» [4], прийняті на Йоганнесбурзькому саміті в 2002 р., також не містять його серед своїх положень, пов'язаних зі сталим розвитком населених пунктів.

Таким чином, з моменту ствердження планетарної концепції сталого економічного, соціального та екологічного розвитку мало минуло досить багато часу, перш ніж збалансованість розвитку населених пунктів набула притаманний їй сьогодні рівень проблемної актуальності, а головне — осмислення її змістової частини. Це пояснюється цілим рядом причин, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вони пов'язані як із закономірностями розвитку наукового знання, так і з причинами організаційного характеру.

Не маючи наміру зайвий раз акцентувати на актуальності наукових пошуків в області стійкості розвитку населених пунктів, все ж зауважимо, що ця проблема сьогодні набуває якоїсь нової смислової наповненості — в часи, коли відбувається становлення нового планетарного етапу урбанізації і глобальної трансформації способу життя людства.

Підсумковий документ Конференції ООН зі сталого розвитку «Майбутнє, якого ми хочемо» (20-22 червня 2012 р., м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія) в його розділі «Рамкова програма дій та наступні заходи» містить окремий розділ «сталі міста і населені пункти» (шп. 134-137). У документі відзначено «необхідність застосування цілісного підходу до урбанізації та розвитку населених пунктів» [1].

Переходячи від загальних питань міського розвитку до національного рівня дослідження, зауважимо, що Україна є сьогодні високоурбанізованою країною. Хоча за офіційними даними в міських поселеннях нашої країни проживає 68,77% населення (на 01.01.2012 р.) [17], цей показник не відображає реальних наслідків урбанізації, тому що спирається на формальну ознаку адміністративної реєстрації місця проживання громадян. За експертними оцінками, рівень урбанізованості України давно вже досяг 75%, тобто фактично країна за цим показником знаходиться в числі найбільш урбанізованих націй. Природно, що і всі проблеми і негативні наслідки урбанізації мають гострий прояв в Україні.

Оцінюючи результати виконання Україною завдань, визначених «Порядком денним на XXI століття», необхідно відзначити, що цілі щодо забезпечення населення належним житлом не було і не буде досягнуто в найближчому майбутньому [5]. Можна також констатувати відсутність істотного прогресу в сприянні раціональному територіальному плануванню в містах, а також у створенні належної інфраструктури в галузі охорони навколишнього природного середовища до 2025 р. [5]. Тому є вагомим побоювання, що рішення підсумкових документів Ріо+20, що стосуються сталих міст, не будуть реалізовані в Україні навіть у найближчі десятиліття.

Однак, ми можемо говорити і про деякі зрушення в реалізації глобальних рішень на національному рівні. Хоча в Україні протягом двадцяти років, що минули з часу першої конференції ООН зі сталого розвитку, так і не була прийнята національна стратегія сталого (збалансованого) розвитку, однак основні положення сталого розвитку України вже опрацьовані і узагальнені науковцями й громадськими діячами, що знайшло своє відображення у відповідній монографічній праці [6].

Принагідно зауважимо, що в державній «Концепції сталого розвитку населених пунктів» зафіксовано визначення сталого (збалансованого) розвитку населених пунктів. Відповідно до цього нормативного документа, під сталим розвитком населеного пункту слід розуміти «соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів...» [13].

Таким чином, законодавче визначення сталого розвитку населених пунктів базується на ресурсному підході, що значно звужує обсяг цієї справи і призначення. На нашу думку, під сталим міським розвитком слід розуміти соціально, економічно та екологічно збалансовані зміни суспільно-територіальної системи міста, спрямовані на максимально повну реалізацію всіх складових його потенціалу розвитку і запобігання можливим тенденціям погіршення якості життя населення.

Однак на шляху реалізації концепції сталого збалансованого економічного, соціального та екологічного, тобто, як ми зазначали вище, «прогресивного» розвитку міст є істотна перепона. Справа в тому, що в наукових уявленнях сьогодення розвиток складних систем, тобто відкритих й здатних до самоорганізації, не є можливим без суперечностей, що його супроводжують і зумовлені структурною, функціональною та динамічною складністю цих утворень.

Так, структурна складність систем зумовлює «вертикальні» та «горизонтальні» суперечності між ієрархічно різними елементами; функціональна складність викликає суперечності, пов'язані з якісно різною, а іноді протилежною, спрямованістю процесів функціонування системи; динамічна складність породжує суперечності дисонансно-резонансного характеру, пов'язані з аритмічністю процесів, незбігом їхніх часових параметрів та несинхронізованістю взаємозалежних процесів. Найгострішими проявами таких суперечностей є конфлікти.

У процесі накопичення й узагальнення людством наукового знання стає все більш очевидним, що концепти «розвиток» та «конфлікт» перебу-

вають в діалектичній єдності. З одного боку, конфлікт заперечує розвиток, а з іншого — виступає невід'ємним його атрибутом і навіть умовою.

Онтологія конфлікту здавна цікавила фахівців різного профілю: у першу чергу філософів, а також психологів, соціологів, політологів, культурологів та представників багатьох інших гуманітарних галузей знань. Особливе місце у вивченні природи конфліктів посідають математичні вишукування, особливо в галузі теорії ігор. Певна розпорошеність та різномірність наукового знання про природу конфліктів не випадково викликала потребу в його узагальненні та систематизації. Отже, на певному етапі розвитку науки виникла нагальна потреба в розробці єдиного вчення про конфлікт. Першою спробою зробити це прийнято вважати працю американського вченого Кеннета Боулдінга «Конфлікт і захист: загальна теорія» [19], в якій він виклав основні положення своєї концепції «Загальної теорії конфлікту». На думку вченого, конфлікт — є всезагальною й універсальною категорією, що має однакові етапи, функції та способи розв'язання незалежно від середовища та умов виникнення. Хоча цю ідею було запропоновано науковій громадськості ще півстоліття тому, змушені констатувати, що витворення «Загальної теорії конфлікту» не мало значних результатів і триває досі.

Дещо пізніше західних досліджень в галузі теорії конфліктів, проте в значній мірі незалежно від них, серед пострадянських наукових кіл набуває популярності міждисциплінарний напрям досліджень, що набув назви «конфліктологія». Цей термін не вживається західними науковцями і є результатом витворчості в більшості своїй російських авторів. Можна припустити, що конфліктологія виникла в результаті наукових пошуків відповідей на виклики часів занепаду радянської системи — деволуційні рухи та численні етнополітичні конфлікти на теренах стагнуючої тоталітарної держави. Конфліктологія мала доволі поживний ґрунт для свого розвитку і пізніше — в пострадянських реаліях новоутворених незалежних держав як міждисциплінарний напрям дослідження конфліктів. Одначе, принагідно зауважимо, що досі не існує загальноновизнаного уявлення про предмет конфліктології. У цій науковій розвідці ми спираємося на визначення Марії Іванівни Пірен, за якою «конфліктологія — це наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи, про взаємодію людини і природи» [10].

Для вітчизняної географії конфліктологічна проблематика, на відміну від західних географічних шкіл, є порівняно новою. Протягом останніх двох десятиліть на пострадянських просторах відбулося кілька наукових географічних форумів, котрі були присвячені теоретико-методологічним та прикладним аспектам наукового напрямку, що набув назви «геоконфліктологія». Основну увагу при цьому було приділено географічним чинникам виникнення конфліктів, просторовій еволюції та організації конфліктів, типізації конфліктів з географічних позицій. Особливої актуальності на межі тисячоліть набули дослідження конфліктів, що розгортаються в суспільно-територіальних системах різного рангу.

Актуальність цього напрямку географічних досліджень була неодноразово підтверджена в доповідях провідних географів під час Міжнародного географічного конгресу (ФРН, м. Кельн, 26-30 серпня 2012 р.), де тема ри-

зиків і конфліктів у сучасному глобалізованому світі була винесена в ряд ключових [20].

Оцінюючи розвиненість географічних досліджень конфліктів за допомогою галузево-наукового підходу, стає очевидним, що найбільшого розвитку тема конфліктів набула в політичній географії та геополітиці, де вона активно опрацьовується протягом кількох десятиліть. Проте вивчення різних аспектів конфліктної взаємодії об'єктів у географічному середовищі представниками згаданих напрямків здійснюється, головним чином, на рівні значних територій та ареальних форм просторової організації, в той час як конфліктам в масштабах окремих поселень або їх груп, на нашу думку, не приділено належної уваги.

Географічне дослідження конфліктів не обмежується нині тільки областями політичної географії та геополітики. Усе більшою актуальністю набувають географічні дослідження конфліктів у галузі природокористування, вдосконалюються способи їх картографування. Аксиомою є те, що при природокористуванні завжди виникає конфліктна ситуація. Вона знаходить свій вияв у різних аспектах: економічних, соціальних і особливо екологічних [16].

Тема конфліктів міського розвитку в географії населення залишається практично недоторканою. У зв'язку з цим, особливий науковий інтерес викликають дослідження конфліктогенних просторів професора Фрайбурзького університету (Німеччина) Йорґа Штадельбауера [18]. Н його думку, до умов виникнення та розвитку конфліктів у мегамістах (понад 5 млн мешканців) можна віднести: вразливість міської системи в глобалізованому світі; концентрація політичних та економічних функцій; протиріччя планування; щоденні конфлікти міського життя; зниження соціального контролю та криміналітет; соціальна фрагментація та соціально замкнені спільноти; якість життя й навантаження на середовище; проблеми водопостачання, видалення та переробка відходів; вразливість населення перед природними катаклізмами. Зауважимо, хоча вчений вивчав проблеми конфліктогенних просторів на прикладі мегаміст, проте більшість з вищеперелічених суперечностей можна сміливо екстраполювати на міський розвиток загалом.

Конфліктуючими сторонами в міській системі можуть виступати суб'єкти господарської діяльності, органи управління, суспільні групи, окремі особи і навіть технічні системи. У такому випадку, конфлікт слід розуміти як протидію властивостей двох або більше суб'єктів, а іноді процесів, що претендують на визначення ними певного стану дійсності. Конфліктувати між собою можуть навіть різні види розвитку міста, тобто територіальний, демографічний, функціональний та соціально-економічний розвиток.

Окремою проблемою в дослідженні конфліктів міського розвитку є питання про їхню систематику. При всій різноманітності можливих підходів до групування, класифікації та типізації конфліктів міського розвитку в найбільш загальному вигляді їх можна систематизувати за сферами прояву: конфлікти економічні, соціальні та екологічні.

Враховуючи викладене, на цьому етапі дослідження, під конфліктогенністю міського розвитку ми пропонуємо розуміти існуючі та можливі екологічні, економічні та соціальні конфлікти, що виникають у процесі

взаємодії суб'єктів міського розвитку, що впливають на стан міського середовища та проявляються через мобілізацію просторових, матеріальних і духовних ресурсів, асиметричність деструктивних дій та наявність згубних наслідків для сторін-носіїв інтересів.

Особливо важливою для міського розвитку є та обставина, що кожен конфлікт має як деструктивні, так і конструктивні функції. Так, в процесі конфліктної взаємодії відбувається пошук оптимальних управлінських рішень, реструктуризація території міста, реорганізація міського середовища та ін. Проте «конструктивність» і «деструктивність» функцій конфлікту та, особливо, його наслідків мають значний суб'єктивний зміст. Для уникнення суб'єктивізму в подібних дослідженнях пропонуємо розглядати функції та наслідки конфліктів міського розвитку на вищих рівнях територіальної організації суспільства — регіональному та національному. Доцільним також є ширше застосування методу експертних оцінок.

Таким чином, конфлікти є не тільки наслідком динамічного міського розвитку, а й необхідною його умовою. На нашу думку, принциповим нині є усвідомлення серед широких кіл урбаністів неминучості конфліктів в процесі розвитку міста. Конфліктогенність має сприйматись як невід'ємна атрибутивна риса міського розвитку. Саме через економічні, соціальні та екологічні конфлікти, що виникають в процесі функціонування міської системи, знаходяться можливості й мобілізуються ресурси для прогресивного розвитку як окремого міста, так і цілих міських мереж. Це стає можливим завдяки ефекту «дифузії інновацій», епіцентром яких майже завжди виступає певне місто.

Отже, в результаті нашої короткої наукової розвідки з'ясовано, що «прогрес» і «регрес» в розвитку міста є поняттями відносними. Оцінні судження залежать від: конкретних історичних, економічних та соціальних умов розвитку суспільства, стадії розвитку міста, ступеня реалізації потенціалу розвитку міста, стану взаємодії суспільства і природи та інших умов. Ці умови можуть мати як внутрішньоміський, так і зовнішній характер. При оцінюванні розвитку міста за одновимірною шкалою «регрес-прогрес», істотно зростає проблема дотримання об'єктивності дослідження. За таких обставин потребує більш ретельного опрацювання методика застосування об'єктивних і суб'єктивних індикаторів при дослідженнях міського розвитку, їхнє домірне співвідношення та зовнішня експертиза.

Окресливши основні проблеми «прогресу» та «регресу» в розвитку міста як складної системи стає очевидним, що прогрес в одному напрямі чи сфері обов'язково породжує конфлікти й регрес в інших сферах міського розвитку. Нині, як ніколи раніше, основні постулати теорії прогресу є хиткими, а впевненість в необхідності подальшого економічного й технологічного зростання є сумнівною. Усе більшої поширеності серед науковців набуває альтернативний теорії прогресу ймовірнісний підхід в розумінні цивілізаційного розвитку людства. Політику індустріалізації, урбанізації та прискореного розвитку великих міст заступила теорія меж зростання і, зрештою, концепція сталого збалансованого розвитку. Проте на шляху її реалізації і впровадження існує немало об'єктивних і суб'єктивних перепон, подолання яких потребуватиме значних зусиль людської цивілізації.

Література

1. Будущее, которого мы хотим. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 66/288. — NY: UN Distr.: General. — 11.09.2012. — 68 с. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/12/PDF/N1147612.pdf?OpenElement>
2. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. — К.: ДП «Друкарня МВС України», 2009. — 347 с.
3. Дронова О.Л. Фактори ризику техногенних надзвичайних ситуацій в Україні. — К.: Інститут географії НАН України, 2011. — 270 с.
4. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml
5. Лісовський С.А., Марушевський Г.Б., Павличенко П.Г., Руденко Л.Г., Тимочко Т.В. Проект доповіді до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. — К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. — 60 с.
6. Модель сталого розвитку для України: системний підхід, методологія переходу. — Одеса.: УПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, 2012. — 59 с.
7. Народонаселение мира в 2007 году. Использование потенциала урбанизации / Фонд ООН в области народонаселения, Нью-Йорк. — 113 с. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2007/swp2007_rus.pdf
8. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / Максим Мартинович Паламарчук, Олександр Максимович Паламарчук. — К: Знання, 1998. — 416 с.
9. Палеха Ю.М. Економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів. — К.: ПРОФІ, 2006. — 340 с.
10. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. — К.: МАУП, 2003. — 360 с.
11. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. — А/CONF.199/20. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_wssd.pdf
12. Повестка дня на XXI век / Глава 7. Содействие устойчивому развитию населенных пунктов. / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch7.shtml
13. Про концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України // Офіційний вісник України. — К., 2000. — №1. — С. 29–40.
14. Руденко Л.Г. Ноосферна філософія В.І. Вернадського — фундамент сталого (збалансованого) планетарного розвитку // Український географічний журнал. — 2013. — № 2. — С. 7–12.
15. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / НАН України. Інститут географії; За ред. Л.Г. Руденка. — К.: Академперіодика, 2005. — 320 с.

16. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України. За аг. ред. Володимира Іларіоновича Шинкарука. — К.: Абрис, 2002. — 750 с.
17. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року / Державна служба статистики України. — К.: Інформаційно-видавничий центр Державної служби статистики України, 2013. — 112 с.
18. Штадельбауер Йорг. Мегагорода как конфликтогенные пространства // Глобальный город: теория и реальность / Под ред. Н.А. Слуки. — М.: ООО «Аванглион», 2007. — С. 66–78.
19. Boulding K. E. Conflict and defense: a general theory. — New York: Harper & Brothers, 1962. — 349 p.
20. IGC COLOGNE 2012 — 32nd International Geographical Congress Cologne / 26–30 August 2012 / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://igc2012.org/frontend/index.php>